

Kara Memi tezyînatı ve çiçek üslûbu

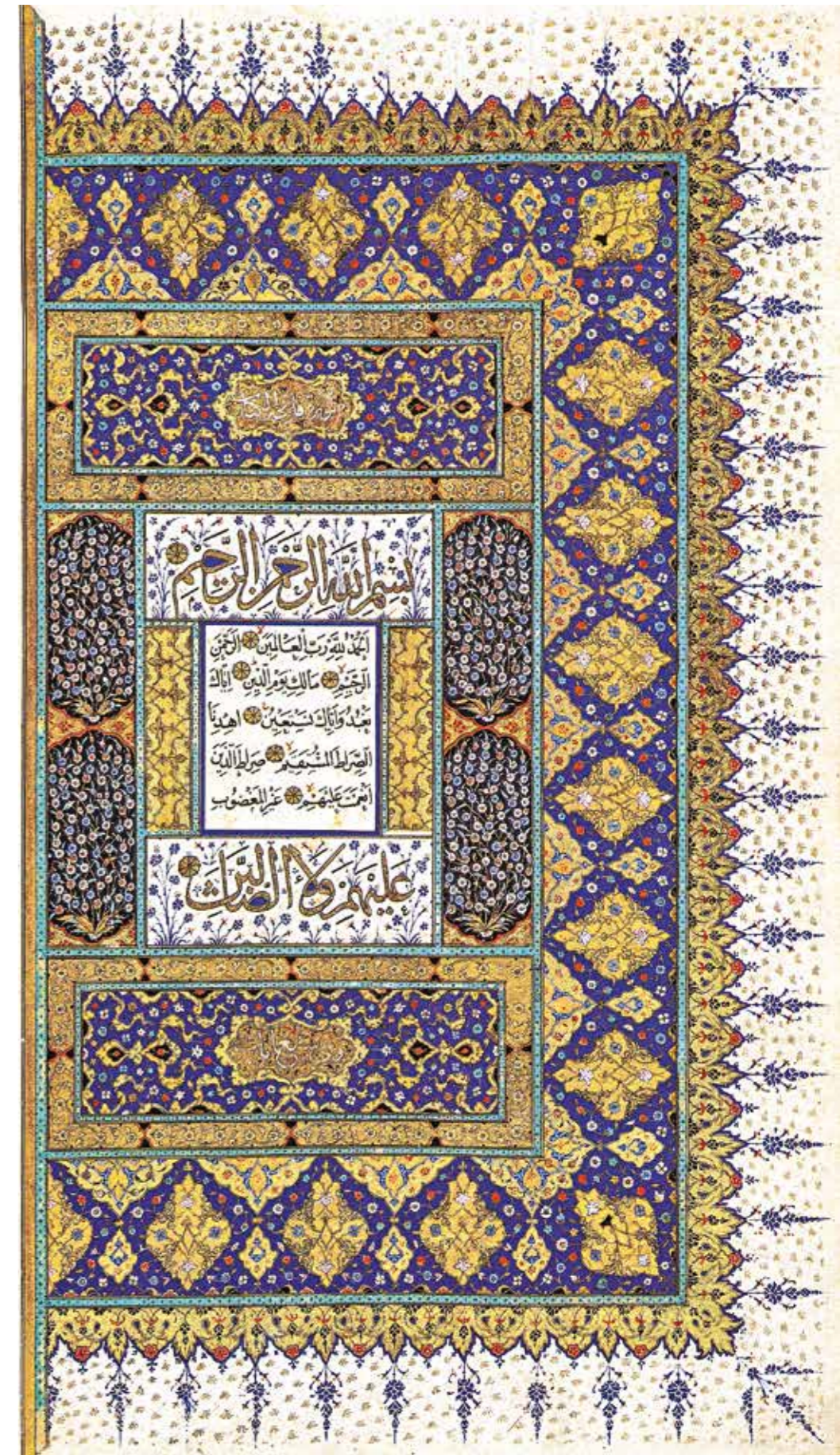
M. SEMİH İRTEŞ

O SMANLI toplumunun bahçe ve çiçek kültürünün, XVI. yüzyıl ortalarına ait yazılı belgelerden o dönemde en yüksek seviyeye ulaştığı bilinmektedir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde yazdığı gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul ve çevresinde otuz hasbahçe yaptırmış olması bu bahçelerde meyve ve kesilmiş çiçeklerin satıldığı, yüzlerce çiçekçi dükkânlarının var oluşu, Muhteşem Sultan'ın çiçek ve bahçe sevgisi ile kültürünü gösterir.⁽¹⁾

Topkapı Sarayı Ehl-i Hiref teşkilatının nakkaşlar bölümündeki kayıtlarda 1545 yılında onaltıbuçuk akçe gündelik alan Kara Memi 1556 yılında ölen hocası Şahkulu'nun ardından nakkaşbaşılığa getirilmiştir. 1557-1558 yılları arasında Cemaat-i Rum nakkaşlar listesinde yirmibeşbuçuk akçe gündelik ile listenin başında bulunur.⁽²⁾ 1567 yılında ise Rum nakkaşlarının ser bölüğü unvanı ile otuzdörtbuçuk akçe gündelik almakta olduğu bilinir.⁽³⁾ Kara Memi'nin Ehl-i Hiref teşkilatındaki görevlerini hangi tarihe kadar sürdürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlası ile yazdığı Kara Memi imzalı dîvânlardan ilki Hamburg Kunstge Werbe Museum'daki *Muhibbî Dîvânı* nüshasıdır. (1554) Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Bölümü 3873 numarada kayıtlı olan ikinci nüsha ise 1563 tarihlidir. Bu dîvânların son örneği ve tezhibin en muhteşemi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 5467 numarada kayıtlı olan eser ise 1566 tarihlidir. Muhibbî dîvânlarında "el-Fakirü'l hâkir müzehhib Kara Memi" ve "Müzehhibü'l Fakir Kara Memiyyül-hakîr" imzaları bulunmaktadır.

Nakkaş Kara Memi'yi bize ilk tanıtan 1951 yılındaki yayını ile Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver hocamızdır. Kara Memi tezyînatında yeni bir çiçek üslûbunun varlığını anlatırken "Mimar Koca Sinan'ın mimarîmizde olduğu gibi, Türk tezyînatında Kara Memi bir merhaledir" sözü onun tezyînatının bir kelimelik özeti gibidir.

Kara Memi'nin, yeni bir çiçek üslûbu ihdas etmesinin öncesinde, nakkaşhânedede aldığı geleneksel eğitim ve ça-

lışmaları sırasında yeni arayışlar içinde olduğunu söylemeliyiz. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Y.Y 999 No. 'lu Hattat Ahmed Karahisarî Kur'ânı'nın serlevha tezhiplerindeki koltuklarda bahar teması ve levhanın dış bordüründe saz yaprakları ile yaptığı tasarım klasik üslûbun ilk yenilikleri arasındadır. Aynı üslûplu tasarımı on yıl sonra *Süleymannâme*'nin serlevhasında da kullanmıştır. 1546 tarihli bu Kur'ân ile aynı tarihlerde yapıldığı düşünülen T.S.M. 2851 kayıt numaralı hadis kitabının iç kabında lake tekniğindeki has bahçe kompozisyonu kokulu çiçekler ve bahar açmış meyve ağaçlarının ilk natüralist görüntüsüdür.

Kara Memi'nin Kanunî Sultan Süleyman tuğralarında yaptığı müthiş kompozisyonlar onun tasarım gücünün büyüklüğünü gösterir. Topkapı Sarayı Müzesi G.Y. 1400 numaralı kayıttaki Kanunî tuğrası üzerindeki yenilikler nakkaşhâne ve Kara Memi motif çeşit-

liliğinin müthiş geometrik kurgusunu gösteren sıra dışı bir eserdir. Beyaz zemin üzerinde lacivert ile yaptığı negatif hatâîler Kara Memi'nin hiç vazgeçemediği özelliklerindedir. Genel olarak helezonik dairevî çizgilerden meydana gelen tasarım şemasında çift helezon sisteminde lacivert hatâîler yanında altınla yapılan diğer rûmî veya hatâî hattı sisteminin Kara Memi'nin bir buluşu olduğu söylenebilir.

1555-1560'lı yıllara tarihlenen Kanunî tuğrası büyük beyzedeki nakışların çift helezon kurgulu tasarımında lacivert negatif hatâîler ve diğer hatta altın yaldızlı hatâî şeması bu sistemin en güzel örneğidir. Tuğra iç beyzindeki karanfilleri tabiattaki hâli ile tasarlaması onun yeni üslûbunun izleridir.

Kara Memi'nin Osmanlı nakkaşhânesine kattığı yenilik olan çift helezon sistemi *Süleymannâme*'nin takdim sayfasında da kendini göstermektedir. La-

civert ve altın iki helezondan meydana gelen bu sayfada altın hat üzerinde yer alan helezonların bitimindeki yaprakların bulut biçimli dolguları yeni bir tasarım olarak söylenebilir.

Çift helezon negatif hatâî üslûbunun mimarî boyuttaki ilk güçlü örnekleri devrin şaheseri Süleymaniye Camii'nde görülür. Kible duvarındaki büyük çini panoların dairesel yazı köşeliklerinde simetrik bir kurgu üzerine tasarlanan kompozisyonda hurdelenmiş rûmîler, helezonik negatif hatâî şemasının paralelinde çift helezon meydana getirmektedir.

Kara Memi'nin süsleme sanatlarındaki en büyük rönesansı kokulu bahçe çiçeklerini natüralist bir şekilde yorumlamasıdır. XVI. yüzyıl ortalarından sonra İstanbul Nakkaşhânesi'nde yeni bir çiçek üslûbunun varlığı Muhibbî dîvânlarında ve tuğralarda görülmektedir. Aynı tarihlerde yapılan mimarî eserlerde devrin meşhur İznik çinilerinin desenlerinde de Kara Memi çiçek üslûbunun ilk örneklerini görmekteyiz.

Çinilerde ilk görülen örnekler baharda çiçek açmış meyve ağaçları ve diplerinde lâle, gül ve goncası, karanfil, sümbül, menekşe gibi kokulu çiçeklerdir. Süleymaniye Camii'nin bütün tezyîni tasarımlarının Sultan Süleyman'ın başnakkaşı unvanı ile Kara Memi'nin elinden çıktığı, masraf defterindeki kayıtlardan da bellidir.

Kara Memi üslûbunun önemli bir ögesi olan bahar ağacının mimarîdeki ilk kullanımı Süleymaniye Cami revzen köşeliklerindeki çini üzerindedir. Ağacın dibindeki gül goncası onun imzası gibidir.

Çiçekli tasarımlarında gül goncası ve lâleye sevgisi farklı olan üstad, son *Muhibbî Dîvânı*'nın imza sayfasında da özellikle bu çiçekleri kullanmıştır. Tezhip tasarımlarında özenle kullandığı bahar temasını, özellikle çini sanatında mimarînin fonksiyonel yerlerinde kullanılması ilginçtir. 1558'de Hürrem Sultan Türbesi giriş kapısı sağ ve solunda, bahar panolarının kompozisyonları olağanüstü güzelliكتedir. Çiçek açmış meyve ağacının diplerindeki lâle, karanfil, hüsnüyusuf ve sümbül goncaları bu bahar panolarının

ilk muhteşem örneğidir. Türbe içindeki tüm cephelerde mihrap nişi köşeliklerindeki, bahar kompozisyonları yine aynı zarafettedir.

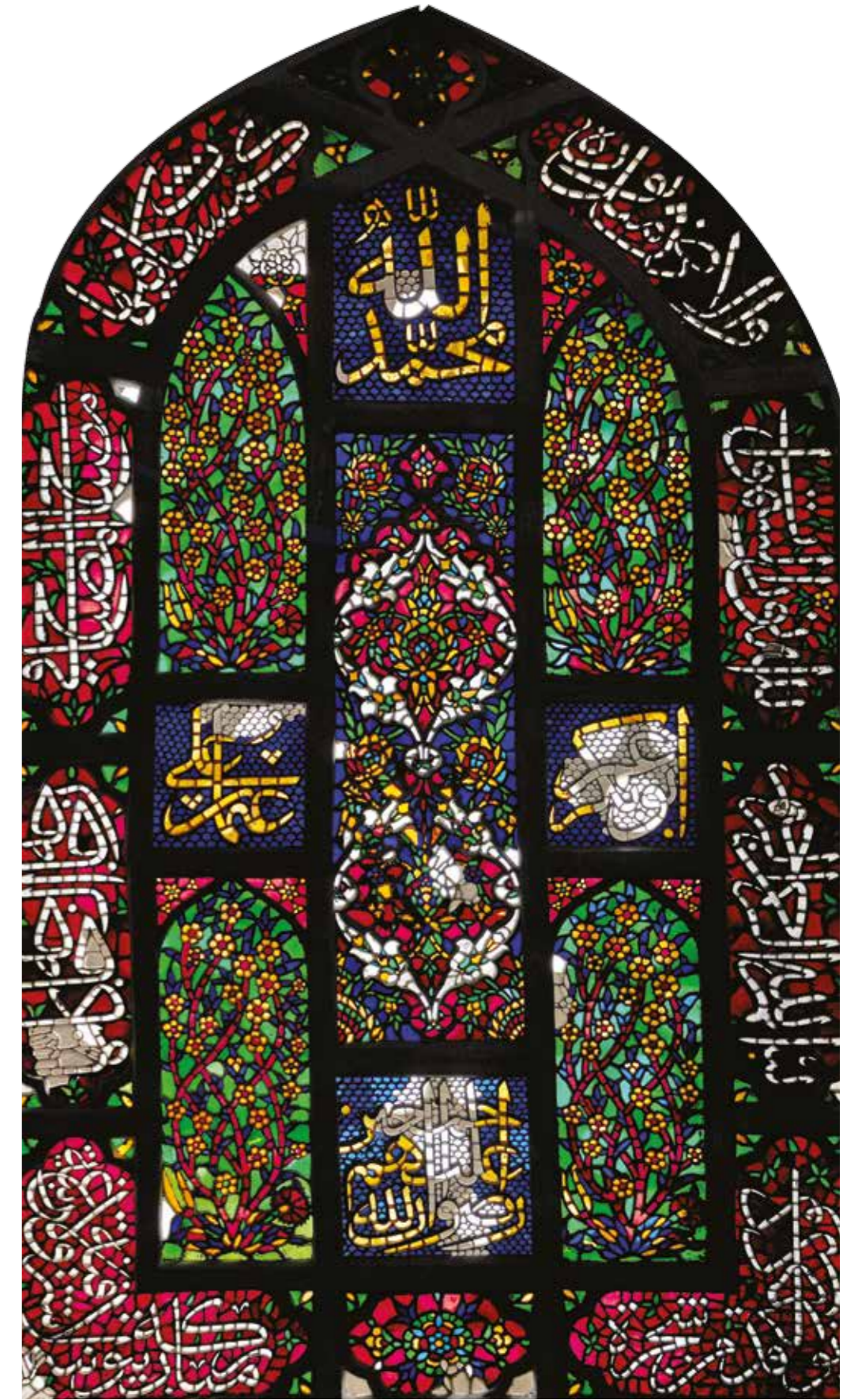
Türbede günümüze kadar özgün olarak gelen avizelerin üzerinde yapılmış natüralist çiçekler, Süleymaniye Külliyesi masraf defterlerinde "Kalem-i münbit" adı altında anılmaktadır. Nakkaşhâne geleneğindeki tüm motifleri ustaca tasarlayan üstadın sıkça kullandığı diğer bir motif de bulutlardır. Bilinen bütün yazma eserlerinde Kur'ân, hadis, tuğralar ve Muhibbî dîvânlarının tezhiplerinde bulutu kendine has bir yorum ile kullanmıştır. Cami mihrap cephesinde yer alan yazı köşeliği içindeki şemse, çevreleyen bordürde ve ulama çinilerde kullanılan bulutlar, Kara Memi'nin tezhip çalışmalarında kullandığı bulutlar doğrultusundadır.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren İznik çinilerinin en yoğun olduğu İstanbul Rüstem Paşa Camii, Kara Memi çiçek üslûbunun mimarî tezyînatta izlerini taşıyan en büyük eserdir. Cami girişindeki cennet bahçesini andıran bahar kompozisyonunda çeşitli lâle biçimleri gül, gonca, sümbül, nergis, karanfil, haseki küpesi, nar, üzüm, kuşburnu çeşitlerinin yanı sıra saz yapraklarının müthiş kurgusu bu natüralist üslûbun bütün çeşitlerini sergileyen muhteşem bir tablodur. Caminin çinili mihrabının vazo içinden çıkan bahar çiçekli şemseleri mihrabı cennet bahçesine çevirir. Bahar temasının ayrıca minber köşkü duvarında da olan bu anlamlı görüntü mimarînin tüm fonksiyonel alanlarında görülür. Bahar temalı kompozisyonların ağaç diplerinde çiçek çeşitlerinin yanı sıra, saz yapraklarının ağaç kökünden çıkışları bu üslûbun önemli bir görüntüsüdür. Saz üslûbunun büyük üstadı Şahkulu'nun talebesi olan Kara Memi, ustasının yolundaki bu yeniliği bahar ağacı tasarımlarında kullanmıştır.

Caminin iç duvarları, fil ayakları bu ayakları birbirine bağlayan sekiz kemer arasındaki pandantifler, mihrap içi ve çevresi tabandan yaklaşık yedi metre yüksekliğe kadar uzanan binlerce çini karo ile donatılmıştır. Yoğun bir çini programı olan bu eserde İznik kaşı-

T.S.M. 2851 kayıt numaralı hadis kitabının iç kabındaki lake tekniğindeki has bahçe kompozisyonu.

Edirne Selimiye Cami, Mustafa Yılmaz.

Selimiye Camii çini tasarımları gelenekli rumi ve hatayi motiflerinden yapılmış nakkaşhane üslubundadır.

cilerini uzun bir süre ihyâ ettiği gibi XVI. yüzyıldaki İznik çini sanatının kalkınmasına da önyak olmuştur. Bu devir çinilerinde nakkaşhânenin klasik yorumu ile yeni olan Kara Memi çiçek üslûbu bir arada yer alır. Sadece bu camide lâlenin kırk ayrı çeşidi bulunmaktadır. Çini kompozisyonlarının yanı sıra caminin zengin ahşapüstü kalemşerinde ve mermer oyma desenlerinde de Kara Memi tasarımları hissedilir. Kara Memi imzalı *Muhibbî Divânları* olmasa, buradan hareket ile diğer yazmalar ve tuğralar hakkındaki düşüncelerimizi bir üstadın çevresinde toplamayacak, belki de devrin nakkaşhâne üslûbudur diye kısa bir cümle ile bitirecektik. Muhibbî divanlarındaki küçücük koltuklarda ve sayfa kenarı halkârîlerinde yaptığı tasarımların mimarî tezyînatların öncesinde küçük eskizler olduğunu düşünüyorum. Yine bu detaylar içinde hurde rûmîler ile yaptığı tasarımların 1560-1590 tarihleri arasında yapılan çini bordürlerde sıkça kullanıldığını görmekteyiz.

XVI. yüzyıl nakkaşhâne ve nakkaşları hakkındaki bilgilerinden istifade ettiğimiz sayın Filiz Çağman, Ehl-i Hiref'i anlattığı bir yazıda Kara Memi'nin Osmanlı nakkaşları içinde en önemlisi olduğunu ve II. Selim devri sonuna kadar (1574) sağ olabileceğini söylemektedir. Bu dönemin en büyük eseri olan Edirne Selimiye Camii tezyînatının başta çiniler olmak üzere yapılmış tüm tasarımları Kara Memi'nin izlerini taşımaktadır.

Caminin özellikle hünkâr mahfilinde bahar teması, çiçek üslûplu tasarımlar ve meyvesi üzerinde elma ağacı dikkati çeken kompozisyonlardır. Genel olarak çini tasarımları gelenekli rûmî ve hatâî motiflerinden yapılmış nakkaşhâne üslûbudur.

Burada konu ettiğimiz mimarîlerdeki tezyînatlar tabii ki Kara Memi çiçek üslûbunun tamamı değildir. Onun, 1557-1580 tarihleri arasında Piyale Paşa Camii (1573), Nurbanu Vâlide Sultan Camii (1575), Kadırga Sokullu Camii (1572), Kılıç Ali Paşa Camii, Topkapı

Sarayı harem ve bazı köşkleri, Eyüp Sultan Türbesi ve Edirne Sarayı'nda çinileri, ayrıca yurt dışındaki birçok müzede yine bu tarihler arasında yapılmış birçok eseri mevcuttur.

Osmanlı nakkaşhânesinin özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında kitap ve mimarî tezyînat yanında kumaş, evânî, maden ve kuyumculuktaki tasarımlarda da onun izlerini görmek mümkündür.

Kara Memi XVI. yüzyıl tezyînatının yeni çiçek üslûbu haricinde diğer gelenekli motiflerde de yaptığı yenilikler ve tasarım çeşitliliği ile İstanbul Nakkaşhânesi'ne büyük bir zenginlik katmıştır. Yüzyılın sonuna kadar kendi yetiştirdiği çıraklar ile devam eden çiçek üslûbu, XVII. yüzyılda da bazı değişikliklerle devamlılığını kısmen sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- 1 Filiz Çağman, "Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü Ehl-i Hiref", *Türkiyemiz*, S. 54.
- 2 Hilâl Kazan, *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*, İSAR Yayınları, 2010.
- 3 Nurhan Atasoy, *Kara Memi*, Masa Yayınları, 2016.

Rüstem Paşa Camii'nin çinili mihrabının vazo içinden çıkan bahar çiçekli şemseleri mihrabı cennet bahçesine çevirir, Mustafa Yılmaz.